

Kompetencje biegłych sądowych

- oczekiwania i kryteria oceny

przeгляд rozwiązań stosowanych w różnych państwach
i systemach prawnych

Projekt „Forensic Watch” jest współfinansowany
z Funduszy Europejskiego Obszaru Gospodarczego
w ramach programu „Obywatele dla Demokracji”

Niniejsze opracowanie powstało na podstawie badań *desk-research* przeprowadzonych w ramach projektu „Forensic Watch” [2014-2015]

Projekt badawczy „**Forensic Watch**” (nr E2/2162) jest realizowany przez Fundację Europejskie Centrum Inicjatyw w Naukach Sądowych wraz z Centrum Nauk Sądowych Uniwersytetu Warszawskiego, przy wsparciu finansowym z Funduszy Europejskiego Obszaru Gospodarczego w ramach programu „Obywatele dla Demokracji” zarządzanego przez Fundację im. Stefana Batorego oraz Polską Fundację Dzieci i Młodzieży. Projekt ma charakter ogólnokrajowy i dotyczy obywatelskiej kontroli w obszarze działania biegłych sądowych, szczególnie w kontekście nowej procedury karnej, zwiększającej możliwości dowodowe stron procesowych.

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons:
Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Na tych samych warunkach 3.0 Polska.

Spis treści

Wstęp.....	3
Biegły sądowy w systemach europejskich.....	4
Holandia.....	8
Niemcy.....	11
Francja.....	12
Islandia.....	13
Czechy.....	15
Anglia i Walia.....	16
Systemy pozaeuropejskie.....	19
Stany Zjednoczone.....	19
Australia.....	21
Polska.....	24
Kryteria wpisu na listę biegłych sądowych.....	27
Ustanawianie biegłych sądowych w Polsce – głosy krytyczne.....	28
Podsumowanie.....	32
Bibliografia.....	34

Wstęp

Instytucja biegłego sądowego i dowodu z jego opinii odgrywają istotną rolę w postępowaniu karnym, w szczególności w związku z rosnącym skomplikowaniem dostępnych technik kryminalistycznych i postępującą specjalizacją wszystkich dziedzin wiedzy. Opinia biegłego staje się w takich warunkach niezastąpionym środkiem dowodowym i stanowi często podstawę rozstrzygnięć istotnych kwestii procesowych. Sposób funkcjonowania instytucji biegłego należy więc dopracować tak, aby nie był on źródłem nieprawidłowości wymiaru sprawiedliwości. Aktualnie jednak systemowa kontrola jakości pracy biegłych sądowych (i kandydatów na biegłych) w Polsce jest jedynie iluzoryczna. Nie daje to podstawy do przypuszczenia, że istniejący stan ulegnie poprawie wyłącznie w oparciu o istniejące rozwiązania¹.

Aby stworzyć mechanizm weryfikacji szeroko pojętej kompetencji osób mających pełnić funkcje biegłych sądowych, należy w pierwszej kolejności zdefiniować cechy, których posiadanie przez takie osoby jest pożądane z punktu widzenia praktyków prawa. Dzięki temu będzie możliwe wykreowanie narzędzia służącego ewaluacji kandydatów. Budując narzędzie tego rodzaju należy uwzględnić oczekiwania środowisk prawniczych w odniesieniu do pożądanych cech biegłych sądowych. Zdefiniowanie tych oczekiwań w drodze badawczej wymaga zaś skomponowania możliwie najszerszego wachlarza potencjalnie poszukiwanych u kandydatów na biegłych cech charakterystycznych.

Niniejsze opracowanie ma na celu prezentację formalnych i poza formalnych kryteriów i sposobów oceny kompetencji biegłych sądowych i jakości wykonywanej przez nich pracy jakie funkcjonują w różnych państwach. Pod uwagę zostały wzięte funkcjonujące w poszczególnych państwach i systemach prawnych modele funkcjonowania instytucji biegłego, wymogi prawne dotyczące ich powoływania, a także głosy środowisk prawniczych dotyczące wymaganych od biegłego cech. Kolejno zostaną przedstawione rozwiązania obecne w wybranych państwach europejskich (Holandia, Niemcy, Francja, Anglia i Walia, Czechy, Islandia). Część uwagi zostanie poświęcona omówieniu rozwiązań państw pozaeuropejskich (Stany Zjednoczone i Australia).

Na tym tle zostaną przedstawione kryteria uzyskiwania przez kandydatów statusu „biegłego sądowego” w Polsce, zgodnie z obecnym stanem prawnym, a także z uwzględnieniem zaprezentowanych dotychczas propozycji jego zmian.

¹ Zob. Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich nr 617053 – I/09/AJK z 5 czerwca 2013r. skierowane do

Biegły sądowy w systemach europejskich

Z opublikowanego w 2012 r. raportu Rady Europy dotyczącego europejskich systemów wymiaru sprawiedliwości² wynika jasno, że w Europie brak jest zgody i jednolitych standardów odnośnie tego jaka jest rola biegłych sądowych w procesie oraz jakie warunki powinni oni spełniać. Ogólnie można zauważyć, że pomimo inicjatyw dążących do harmonizacji przepisów proceduralnych na poziomie międzynarodowym (w szczególności na obszarze Unii Europejskiej), prawo dowodowe jest nadal dziedziną bardzo partykularną, silnie związaną z poczuciem suwerenności³. Tworzeniu jednolitych rozwiązań dotyczących biegłych sądowych nie sprzyja też odmienne postrzeganie tej instytucji w krajach *common law*, gdzie biegły pełni często swoistą funkcję „wyspecjalizowanego świadka” oraz w większości systemów kontynentalnych, gdzie przyjmuje on rolę quasi-urzędnika sądowego. Fakt ten stanowi systemową przeszkodę w efektywnym ujednoceniu prawa w tym zakresie⁴.

Spośród istniejących obecnie regulacji międzynarodowych należy przede wszystkim wskazać Konwencję o pomocy prawnej w sprawach karnych między państwami członkowskimi Unii Europejskiej z 29 maja 2000 roku⁵. Jednakże określa ona jedynie ogólne zasady międzynarodowej pomocy prawnej udzielanej sobie wzajemnie przez organy ścigania oraz techniczne aspekty prowadzenia przesłuchań na odległość (w tym także przesłuchań biegłych)⁶. Można więc stwierdzić, że prawo dowodowe w części dotyczącej biegłych, zostało na terenie Unii Europejskiej zharmonizowane jedynie szczątkowo.

Pomimo braku aktywności ustawodawców w ustanawianiu jednolitych procedur prawnych, podejmowane są inicjatywy tworzenia wspólnych materialnych kryteriów sporządzania opinii. Jednolite standardy pracy ekspertów są formułowane przez środowiska zawodowe na poziomie zrzeszeń międzynarodowych. Tego rodzaju inicjatywa jest realizowana przez Europejski Komitet Normalizacyjny (CEN) w ramach komitetu projektowego CEN/TC 419 *Forensic Science Services*. Wart odnotowania jest fakt, iż w początkowym okresie działania (2012 – 2014) za prowadzenie prac normalizacyjnych w tym obszarze odpowiedzialny był Polski Komitet Normalizacyjny, będący zarazem inicjatorem powołania CEN/TC 419. Celem prac tego Komitetu jest

² Council of Europe, the European Commission for the Efficiency of Justice, *European Judicial Systems*, 2012, raport dostępny na stronie: <http://euromed-justice.eu/document/coe-2012-european-judicial-systems-edition-2012-2010-data-efficiency-and-quality-justice>, dostęp w dniu 3 listopada 2014r.

³ P. Girdwoyń, *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Perspektywy harmonizacji*, Warszawa 2011, s. 71.

⁴ *Ibidem*, s. 85-86.

⁵ Dz. U. z 2007 r. Nr 135, poz. 950.

⁶ P. Girdwoyń, *Opinia biegłego w... op.cit.*, s. 75.

stworzenie europejskich norm w obszarze badań kryminalistycznych⁷. Przy realizacji projektu współpracują także Europejska Sieć Instytutów Nauk Sądowych (ENFSI)⁸. W tym miejscu należy także wspomnieć o polskiej inicjatywie utworzenia do 2020r. „Europejskiego Obszaru Nauk Sądowych” (European Forensic Science Area 2020), która światło dzienne ujrzała podczas Polskiej Prezydencji w UE (II połowa 2011 r.) zaś zmaterializowała się w Konkluzjach Rady Unii Europejskiej nt. wizji Europejskich Nauk Sądowych 2020 obejmującej utworzenie Europejskiego Obszaru Nauk Sądowych oraz rozwój infrastruktury nauk sądowych w Europie. Konkluzje te zostały przyjęte podczas szczytu Rady (UE) ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych w dniu 13 grudnia 2011 r. i stanowią obecnie podstawę do prowadzonych działań w kierunku ujednoczenia nauk sądowych w UE⁹. Celem tych działań jest m.in. stworzenie wspólnych zasad tworzenia tzw. „dobrych praktyk” dla laboratoriów kryminalistycznych w Europie czy wspólnych minimalnych wymagań co do kompetencji personelu¹⁰.

W państwach Europy pojęcie „biegłego” jest definiowane na ogół poprzez odwołanie się do obowiązujących przepisów, ewentualnie pośrednio, poprzez członkostwo w określonej organizacji zawodowej lub instytucji podległej organizacyjnie np. jednemu z ministerstw. Często status biegłego jest też nadawany lub zatwierdzany przez odpowiedni organ państwowy (np. sąd lub inny, specjalnie do tego powołany)¹¹.

Na podstawie wyżej wymienionego Raportu Rady Europy dotyczącego europejskich systemów wymiaru sprawiedliwości (dalej: Raport Rady Europy) można wyróżnić kilka systemów ustanawiania biegłych sądowych: takie, w których biegli są powoływani do spraw przez sąd doraźnie (*ad hoc*), w których biegli ustanawiani są przez sąd na okres kadencji, oraz takie, w których ustanawianie biegłych nie leży w kompetencji sądów. Należy zwrócić uwagę, że dwie pierwsze kategorie nie są

⁷ Zob. <http://clk.policja.pl/clk/wspolpraca/wspolpraca-miedzynarodo/centc-419/87639,Europejska-normalizacja-badan-kryminalistycznych-rola-Centralnego-Laboratorium-K.html>, dostęp 05 listopada 2014r.

⁸ ENFSI, *Standardising Forensic Science*, European Network of Forensic Science Institutes Annual Report 2012, http://www.enfsi.eu/sites/default/files/documents/reports_and_plans/enfsi_report2012.pdf, dostęp w dniu 03 listopada 2014r., s. 21.

⁹ Zob. Council of the European Union, *Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe*, 3135th JUSTICE and HOME AFFAIRS Council meeting Brussels, 13 and 14 December 2011, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126875.pdf, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

¹⁰ ENFSI, *Standardising...*, *op.cit.*, s. 21-22.

¹¹ G. Popa, I. Necula, *Study on expert status in the European judicial systems*, International Journal of Juridical Sciences, no. 3(2013), s. 161.

rozłączne¹². Jedynie 12 z 49 objętych Raportem Rady Europy państw nie przewiduje obowiązkowego udziału sądów w ustanawianiu biegłych sądowych. W takich wypadkach obowiązek nadania statusu biegłego spada na Ministerstwo Sprawiedliwości lub odpowiedni podległy mu podmiot (jest tak w Azerbejdżanie, na Węgrzech, w Rumunii, Serbii i Słowenii) albo też biegły jest wyznaczany bezpośrednio przez strony (w Danii, Irlandii, Anglii i Walii). Gruzja została zaś wymieniona jako przykład państwa, w którym za ustanawianie biegłych jest odpowiedzialna niezależna agencja państwowa oraz licencjonowane podmioty prywatne¹³. Jeżeli zaś w powoływaniu biegłych aktywną rolę odgrywa sąd, mogą być oni ustanawiani na czas kadencji lub wyłącznie *ad hoc* (przepisy określające kadencje dla biegłych obowiązują w 10 państwach: w Albanii, Armenii, Austrii, Belgii, Chorwacji, Estonii, Francji, Holandii, Norwegii i w Polsce). We wszystkich tych państwach, za wyjątkiem Holandii, możliwe jest również powoływanie biegłych *ad hoc*¹⁴. Kadencyjność biegłych wiąże się najczęściej z utworzeniem oficjalnego rejestru osób mogących pełnić funkcję biegłego w sądzie, chociaż warto zaznaczyć, że rejestry tego typu mogą funkcjonować również gdy biegły jest ustanowiony bez wskazywania okresu kadencji (np. w Niemczech).

Zadanie kontroli jakościowej biegłych sądowych i ich opinii można więc realizować poprzez urzędowy rejestr osób mogących pełnić funkcję biegłego w sądzie. Zazwyczaj w takich systemach możliwe jest powołanie również biegłego spoza oficjalnej listy, jednakże przyjmuje się, iż co do zasady podmiot go powołujący powinien z niej skorzystać. Oficjalny rejestr biegłych ma więc stanowić bazę danych osób o domniemanych kompetencjach w swoich dziedzinach, co z założenia ma umożliwić łatwy dostęp do rzeczywistych ekspertów różnych dziedzin. Innymi słowy, wpis na listę ma być gwarancją jakości pracy danej osoby. Z tego powodu, kandydaci muszą spełnić określone kryteria, które zasadniczo są do siebie zbliżone w poszczególnych systemach prawnych (przeważnie podstawą do wpisu jest posiadanie przez kandydata odpowiedniej wiedzy, doświadczenia, czy też spełnienie wymogów natury etycznej). W teorii, systemowym celem tworzenia rejestru biegłych jest zapewnienie trafności wydawanych orzeczeń i budowanie wiarygodności wymiaru sprawiedliwości w oczach społeczeństwa¹⁵.

Każde państwo, w którym funkcjonują oficjalne listy biegłych, wytworzyło własne reguły nimi rządzące. Nie istnieje więc jakikolwiek jednolity międzynarodowy

¹² Council of Europe, *op.cit.*, s. 363.

¹³ *Ibidem*, s. 364.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe. The national and the international level*, <http://legalresearchnetwork.eu/wp-content/uploads/2011/10/PaperBerendKeulenNicoKwakmanGroningen.doc>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r., s. 7-9.

standard w tym zakresie. Co więcej, dla wielu dyscyplin biegłości stworzenie wspólnego systemu rejestracji biegłych nie jest ani możliwe, ani celowe. Klasycznym przykładem takiej dziedziny jest psychiatria sądowa: istnieje wiele specyficznych, krajowych wymogów dotyczących zdobywania wykształcenia i uprawnień przez biegłych psychiatrów, zasad dotyczących form i przesłanek do opiniowania¹⁶.

Należy również podkreślić, że sam fakt istnienia oficjalnego rejestru biegłych nie daje *per se* gwarancji jakości ich pracy. Jest tak m.in. dlatego, że uzyskanie wpisu na tego rodzaju listę jest często postrzegane jako prestiżowe zawodowo – w efekcie o wpis starają się często osoby niekompetentne, które upatrują w nim sposobu na podniesienie swojego statusu w danym środowisku zawodowym. Równocześnie podmioty odpowiedzialne za prowadzenie list biegłych, chociaż mają zwykle formalnie prawo dokonywania niezależnej oceny jakościowej kandydata na biegłego i odmowy wpisu, rzadko z tego prawa korzystają. Jednym z powodów braku rzeczywistej weryfikacji kandydatów jest brak odpowiednich narzędzi rzetelnej oceny. Jest to zresztą jeden z poważniejszych i dawno już zauważonych problemów związanych z organizacją i funkcjonowaniem instytucji biegłych sądowych, opisywany już w latach trzydziestych XX wieku¹⁷.

Holandia

Do reformy holenderskiego systemu ustanawiania biegłych sądowych przystąpiono w związku z kilkoma głośnymi przypadkami niesłusznych skazań. Dotyczyło to spraw, w których istotną rolę odegrały dowody z, jak się później okazało, nierzetelnie sporządzonych opinii biegłych. Dlatego też od 2010r. funkcjonuje w Holandii urzędowy rejestr biegłych (Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen – NRGD, Holenderski Rejestr Biegłych Sądowych), który ma być gwarancją odpowiednich kompetencji biegłych indywidualnych¹⁸. Celem utworzonego rejestru jest więc umożliwienie przedstawicielom wymiaru sprawiedliwości dokonania wyboru takiego biegłego, który będzie spełniał wyznaczone przez ustawodawcę wymogi dotyczące jego przygotowania do pełnienia tej funkcji – wymogi zaś obejmują nie tylko posiadanie „wiadomości specjalnych”, ale też szereg innych cech i umiejętności mających zapewnić jakość wydawanych opinii¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ M. Ploscowe, *The expert witness in criminal cases in France, Germany and Italy*, Law and Contemporary Problems, vol. 2/1935, s. 508.

¹⁸ M. Smithuis, E. van Ruth, E. Wieles, *Quality control of forensic experts: the complementary role of accreditation and certification*, Expertise & Recht, vol. 6/2012, s. 220.

¹⁹ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe... op.cit.*, s. 3.

Wpis do NRGD kandydat może uzyskać po pozytywnym przejściu procedury weryfikacji swojego zgłoszenia. Tę przeprowadza jedna ze specjalnie w tym celu powołanych komisji, w składzie przynajmniej trzech osób: 1 reprezentant zawodów prawniczych – sędzia, prokurator lub adwokat, oraz 2 uznanych specjalistów z danej dziedziny²⁰.

Wychodząc z założenia, że rzetelność opiniowania może być zagwarantowana tylko wtedy, gdy dana dziedzina wiedzy została dostatecznie zbadana i opisana, autorzy reformy jako podstawowe kryterium *sine qua non* uzyskania wpisu do rejestru biegłych wyznaczyli właśnie „jakość” samej dyscypliny naukowej wskazanej przez kandydata. Na podstawie złożonej przez niego aplikacji ocenia się, czy wskazana przezeń dziedzina wiedzy może być uznana za dostarczającą przydatnych, obiektywnych i pewnych informacji. Ocenie podlega także to, czy jest ona na tyle rozwinięta by jej wskazania mogły podlegać rzetelnej ocenie zewnętrznej²¹.

Oczywiście, sam kandydat musi również wykazać się odpowiednim poziomem przygotowania merytorycznego w swojej dziedzinie. Profesjonalizm osobisty kandydata jest jednak oceniany dosyć elastycznie, na podstawie dostarczonych dokumentów. Zwraca się też uwagę na to, że „wiadomości specjalne” kandydata na biegłego powinny obejmować również wiedzę na temat kryminalistycznych aspektów danej dziedziny biegłości²².

Dopiero w następnej kolejności weryfikuje się pozostałe kryteria. Wśród nich wyróżnić można trzy kategorie. Pierwszą stanowią wymogi etyczno-zawodowe, związane z takimi wartościami jak niezależność, bezstronność i profesjonalizm biegłego. Kandydat na biegłego powinien być bowiem osobą, której znane są ograniczenia wynikające z norm etycznych. Od strony praktycznej kontrola w tym zakresie jest realizowana m.in. w ten sposób, że kandydat obowiązany jest do szczegółowego opisanie wszystkich swoich powiązań organizacyjnych oraz zasad na jakich opiera się jego współpraca z tymi organizacjami²³.

Po drugie biegły powinien wykazać się kompetencjami prawnymi. Musi on znać, w niezbędnym zakresie, przepisy procedury karnej. W szczególności biegły

²⁰ M. Smithuis, E. van Ruth, E. Wieles, *Quality control... op.cit.*, s. 222.

²¹ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe... op.cit.*, s. 7.

²² M. Smithuis, E. van Ruth, *Forensic science service expertise – not as solid as it seems*, july 2014, http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fenglish.nrgd.nl%2Fimages%2Fforensic-science-service-expertise-not-at-solid-as-it-seems_tcm98-548990.pdf&ei=HHIXVIPQOpH1aqHzgcAF&usq=AFQjCNGhOShssSxtJRurI9Q1xbJk_t6qUw&sig2=3HLYRMKBasqPRlwNJUZB0A&bvm=bv.78677474,d.d2s, dostęp w dniu 3 listopada 2014r., s. 2, 6.

²³ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe... op.cit.*, s. 4.

musi rozumieć rolę instytucji dowodu z opinii biegłego w postępowaniu, ograniczenia wynikające z tej roli i konsekwencje naruszenia prawa w tym zakresie²⁴.

Ocenie podlegają także umiejętności komunikacyjne kandydata na biegłego. Autorzy reformy przyjęli, że kompetentny biegły musi wykazać się umiejętnością poprawnego, zrozumiałego dla niewykwalifikowanego odbiorcy, przekonującego i logicznego konstruowania swoich opinii. Dotyczy to zarówno w pisemnej opinii jak i jej ustnej prezentacji²⁵. Oceny w tym zakresie komisja dokonuje na podstawie przedłożonych przykładowych opinii sporządzonych przez kandydata. Jeżeli wzbudzą one wątpliwości oceniających, kandydat może być wezwany do uzupełnienia wniosku o dodatkowe opinie lub do stawienia się na ustną rozmowę mającą potwierdzić jego kwalifikacje²⁶. Niektórzy jednak zwracają uwagę, że należy rozważyć słuszność przywiązywania tak dużej wagi do umiejętności komunikacyjnych biegłych już w procesie rekrutacyjnym. Komunikacja z biegłym działa bowiem dwukierunkowo – biegły jest bowiem zarówno nadawcą, jak i odbiorcą komunikatów, wiele więc w tej kwestii zależy od kompetencji komunikacyjnych sądu i stron biorących udział w postępowaniu, a sam rejestr biegłych może nie być najlepszym narzędziem wymuszającym prawidłowe formy opiniowania²⁷.

Kandydat przed uzyskaniem wpisu na listę, oprócz pozytywnego ukończenia procedury weryfikacji, składa również pisemne zobowiązanie do przestrzegania wytycznych dla biegłych określonych w specjalnym dokumencie stanowiącym swoisty kodeks etyki zawodowej biegłych, przygotowanym przez Radę Ekspertów zarządzającą rejestrem biegłych, działającą pod auspicjami Ministerstwa Sprawiedliwości.

Do czerwca 2014 r. nowej procedurze weryfikacyjnej poddano w Holandii ponad 600 ekspertów, z czego wpisu odmówiono około 20% z nich²⁸. Najczęstszą przyczyną odmowy rejestracji jest fakt, iż kandydat posiada wiedzę specjalną w swojej dziedzinie, jednakże brak mu wiedzy z zakresy kryminalistycznych i sądowych aspektów jej zastosowania. Również częstą przyczyną odmowy wpisu (drugą w kolejności) jest nieumiejętność jasnego i zrozumiałego dla uczestników postępowania przedstawienia swojej opinii. Pośród innych przyczyn można wymienić także brak wiedzy o prawnych aspektach procesu oraz brak odpowiedniego wykształcenia w danej dziedzinie²⁹. Można więc sądzić, że obecny system daje możliwość realnej kontroli jakości biegłych sądowych wpisywanych do NRGD. Bardziej szczegółowa

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ M. Smithuis, E. van Ruth, E. Wieles, *Quality control...*, *op.cit.*, s. 222.

²⁷ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe...* *Op.cit.*, s 8.

²⁸ M. Smithuis, E. van Ruth, *Forensic science service...*, *op.cit.*, s. 6.

²⁹ J. Coster van Voorhout, korespondencja prywatna w dniu 25 stycznia 2015r.

ocena powinna być jednak dokonana po dłuższym okresie obowiązywania przyjętych rozwiązań.

Niemcy

Podstawowym zadaniem biegłego w niemieckiej procedurze karnej jest: „współdziałanie (z sądem lub prokuraturą) poprzez swoje wiadomości specjalne przy tworzeniu podstaw orzeczenia, względnie przy rozstrzygnięciu faktu dowodowego”³⁰. Biegły sądowy w Niemczech pełni więc funkcję „pomocnika sądu” i w jej pełnieniu nie wiążą go żadne zobowiązania wobec stron. Jako tacy, biegli muszą spełniać oczekiwane wymagania dotyczące ich bezstronności i kompetencji merytorycznych. Co do zasady funkcja biegłego sądowego może zostać powierzona tylko osobie fizycznej, a biegli instytucjonalni dopuszczani są jedynie wyjątkowo³¹.

Oficjalne listy biegłych prowadzone są na poziomie landów przez powołane do tego Izby Zawodowe (*Kammern*) o charakterze publiczno-prawnym. Sąd powołując biegłego powinien wskazać osobę znajdującą się na takiej liście, aczkolwiek istnieje możliwość powołania także eksperta nie ujętego w wykazie (co często ma miejsce w praktyce). Każdy, kto uważa, że posiada „wiadomości specjalne” w określonej dziedzinie może ubiegać się o wpis na listę. Warto zwrócić przy tym uwagę, że pojęcie „wiadomości specjalnych” nie zostało w Niemczech ograniczone do klasycznych dziedzin naukowych i technicznych. Mogą być one związane z wykonywanym zawodem np. kupca czy rzemieślnika³².

Procedura uzyskiwania wpisu obejmuje sprawdzenie zawodowych i osobistych predyspozycji kandydata do pełnienia funkcji biegłego. Szczegółowe wymogi są określane przez poszczególne Izby, jednak do najczęściej spotykanych należy zaliczyć: posiadanie wiadomości specjalnych, umiejętność przygotowywania klarownych i rzetelnych opinii, niezależność i bezstronność³³.

Podkreśla się, że biegły musi dawać gwarancję kompetentnego wykonywania powierzonych mu zadań. W konkretnej sprawie jest to możliwe tylko wtedy, gdy nie zachodzą żadne z przesłanek wyłączenia osoby biegłego. Te zaś są określone w przepisach, a ich treść jest podobna do kryteriów wyłączenia znanych z polskiej procedury karnej – np. zakaz łączenia funkcji biegłego z jakąkolwiek inną funkcją w danym postępowaniu. Sąd powołujący biegłego powinien też zorientować się, jaką

³⁰ P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Białystok 2006, s. 246, za: K. Jessnitzer, G. Frieling, *Der gerichtliche Sachverständige. Ein Handbuch für die Praxis*, Koln 1992.

³¹ P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego, op.cit.*, s. 246-247

³² *Ibidem*, s. 245.

³³ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe... Op.cit.*, s. 5.

„szkołę” poglądów w danej dziedzinie wiedzy reprezentuje biegły. Ma to umożliwić odpowiednią redakcją zadawanych mu pytań. Sam biegły ma prawo i obowiązek zwrócić uwagę organu na pytania, na które nie może udzielić odpowiedzi w świetle posiadanej przez siebie wiedzy³⁴.

Francja

Biegłych sądowych we Francji powołuje sędzia – jemu też są oni podporządkowani podczas pełnienia obowiązków. Sędzia decyduje również o zakresie opracowywanej opinii a strony mają dziesięciodniowy termin na dostarczenie własnych uwag i uzupełnienie pytań do biegłego. Badanie dowodu z opinii ma miejsce głównie w czasie postępowania przygotowawczego – ma to na względzie zachowanie prawidłowej ekonomiki i czasu postępowania sądowego³⁵.

Również we Francji funkcjonują oficjalne rejestry biegłych, a powołanie biegłego spoza takiej listy może mieć miejsce wyłącznie w wyjątkowych sytuacjach. Sam rejestr składa się z dwóch rodzajów list: listy narodowej, prowadzonej przez Sąd Kasacyjny i obejmującej swoją właściwością obszar całego kraju, oraz list regionalnych, które są prowadzone przez poszczególne sądy apelacyjne³⁶. Biegły może, po spełnieniu określonych warunków, być wpisany na listę narodową i regionalną, jednakże może on funkcjonować w obrębie tylko jednej listy regionalnej. Sąd wybierając biegłego powinien kierować się jego przygotowaniem merytorycznym, obiektywizmem, przejrzystością wypowiedzi i rzetelnością wydawanych opinii. Dokonanie wyboru spośród osób wpisanych na oficjalną listę biegłych ma zagwarantować powyższe cechy biegłego³⁷.

Aby uzyskać wpis należy złożyć wniosek, wraz z kompletem odpowiednich dokumentów, u Prokuratora Generalnego (*procureur de la Republique*) do dnia 1 marca każdego roku. Zgłoszenie jest kontrolowane według szeregu kryteriów. Biegłym może być osoba która nie ukończyła 70 roku życia, nie karana (także dyscyplinarnie czy administracyjnie), która daje rękojmię prawidłowego wykonywania tej funkcji. Nie może być osobą ograniczoną w prawach publicznych (dotyczy to także stanu upadłości konsumenckiej). Kandydat musi wykazywać się „wystarczającym” doświadczeniem w działalności zawodowej związanej ze specjalizacją, w jakiej pragnie być ustanowiony biegłym, przy czym dotychczasowe jego wykonywanie obowiązków musi być „prawidłowe”. Istotne jest także kryterium niezależności

³⁴ P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu*, op.cit., s. 250.

³⁵ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe...* op.cit., s.5-6.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ R. Taylor, *A comparative study of expert testimony In France and US: philosophical unerpinnings, history, and procedure*, Texas International Law Journal, vol. 3/181, 1996, s. 195.

biegłego – kandydat nie może być zaangażowany w żadną aktywność mogącą podważyć jego wiarygodność i niezależność w roli biegłego sądowego³⁸.

W razie spełnienia określonych w ten sposób wymogów, kandydat zostaje wpisany na regionalną listę biegłych we wskazanym przez siebie sądzie apelacyjnym na okres próbny dwóch lat. Po tym czasie następuje ponowna, komisyjna, ocena biegłego - kryteria na tym etapie są poszerzone o ocenę dotychczasowego sprawowania funkcji biegłego oraz wiedzy z zakresu prawa. Po pozytywnym przejściu ponownej weryfikacji biegły jest wpisywany na listę regionalną na pięcioletnią kadencję. Aby uzyskać wpis na listę narodową (prowadzoną przez Sąd Kasacyjny) należy złożyć taki wniosek po upływie trzech lat nieprzerwanego pełnienia funkcji w ramach listy regionalnej. Kadencja biegłego na liście narodowej trwa siedem lat³⁹.

Islandia⁴⁰

Islandzka procedura sądowa w zakresie dotyczącym opinii biegłych opiera się na założeniu, że stereotyp „bitwy ekspertów” znanej z systemów kontradiktoryjnych (w szczególności anglosaskich) nie służy dobru wymiaru sprawiedliwości. Od biegłych zawsze wymaga się więc bezstronności i obiektywizmu. Procedura Islandzka przewiduje jednak także bardzo nietypowe rozwiązanie, polegające na wyróżnieniu dwóch różnych ról procesowych, w jakich mogą występować eksperci.

Pierwsza z rozwiązań, nieznanym w większości innych systemów, jest możliwość włączenia ekspertów z różnych dziedzin jako biegłych do składu orzekającego w sprawie (w swoistej roli „biegłego-sędziego”). Co do zasady sądownictwo islandzkie opiera się na pracy sędziów zawodowych, orzekających jednoosobowo bez udziału ławników i bez ław przysięgłych. Sędzia, jeżeli jednak uzna to za konieczne, może powołać do składu orzekającego jednego lub dwóch ekspertów. Zasiadają oni w ławie sędziowskiej wraz z sędzią zawodowym. Zadaniem takich osób jest służyć sądowi swoją wiedzą poprzez zadawanie odpowiednich pytań innym uczestnikom procesu i dokonywanie oceny materiału dowodowego.

Nie istnieje jednak żaden oficjalny rejestr potencjalnych „biegłych-sędziów”. Określenie dziedziny biegłości i wskazanie konkretnej osoby mającej pełnić tę funkcję należy do obowiązków sędziego. Taka osoba musi spełnić ogólne warunki dotyczące bezstronności (podobnie jak sam sędzia), jednak nie wymaga się od niej

³⁸ Wymogi opracowane na podstawie: <http://www.expertise-judiciaire-iep.fr/index.php/informations-pedagogiques>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

³⁹ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe...*, *op.cit.*, s. 6.

⁴⁰ Opracowano na podstawie: S. Magnusson, *The use of experts In Icelandic law and procedure*, <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/51-17.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

wykształcenia prawniczego ani szczególnego doświadczenia. Strony występujące w sprawie nie mają formalnego wpływu na decyzję w przedmiocie powołania „biegłego-sędziego” (ani co do faktu takiego powołania, ani co do jego osoby), aczkolwiek mogą wyrażać swoje opinie czy żądać zaprotokołowania swojego sprzeciwu wobec powołania konkretnych osób. Taki sprzeciw, jeżeli jest uzasadniony, może być później podstawą do podważania orzeczenia, dlatego uważa się, że sędziowie powołując biegłych do składu orzekającego powinni liczyć się ze zdaniem stron.

Należy zauważyć, że chociaż powoływanie „biegłych-sędziów” wg opisanej wyżej zasady nie jest w Islandii częste, to jednak zdarza się w praktyce. Rozwiązanie to jest krytykowane ze względu na zbyt dużą dowolność w zakresie wyznaczania osób do składu orzekającego. Wskazuje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby stworzenie oficjalnego rejestru takich osób.

Występowanie w procesie jako biegły sądowy w tradycyjnym rozumieniu tej instytucji jest drugą z możliwych do pełnienia ról ekspertów w Islandii. Gdy istnieje konieczność przedstawienia dowodu z opinii, sąd wyznacza biegłego na wniosek strony. Nie istnieją szczegółowe wymogi, co do tego czym biegły może się zajmować – wyłączona jest jednak możliwość przedstawiania opinii dotyczących prawa oraz wymagających jedynie „wiedzy ogólnej”. W tym zakresie można więc uznać, że biegły ma wypowiedzieć się co do faktów, których ocena wymaga „wiadomości specjalnych”.

Biegłego imiennie wskazuje sąd. Strony (także strona, która wnioskuje o powołanie biegłego) mogą wyrazić zgodę lub sprzeciw wobec konkretnej osoby biegłego, lecz decyzja ostateczna należy do sędziego orzekającego w sprawie. Biegły, gdy już zostanie powołany, ma obowiązek zachowania bezstronności i obiektywizmu oraz musi współpracować przy wydawaniu opinii na równi z obiema stronami – jest on jednak opłacany przez tę stronę, która zawnioskuje o jego powołanie. Jeżeli strona uważa, że sporządzona opinia jest nierzetelna lub z innych przyczyn nieprawidłowa, może zwrócić się do sądu o jej uchylenie. Wówczas powołuje się kolejnych biegłych (dwóch lub trzech), których zadaniem jest dokonanie oceny pierwotnej opinii i ewentualne wydanie kolejnej. Tak sporządzona opinia jest już jednak ostateczna.

Niezależnie jednak od tego, oceny wartości dowodowej opinii biegłego w kontekście danej sprawy dokonuje sąd. Wskazuje się więc, że sędzia musi w tej sytuacji wykazać się odpowiednią wiedzą merytoryczną, dlatego też (w szczególności, gdy nie ma zgody między stronami co do oceny dostarczonej opinii) w takiej sytuacji szczególnie uzasadnione może być powołanie „biegłego-sędziego”, który pomoże ocenić zebrane fakty i opinie w sprawie.

Dotychczasowe prawo regulujące instytucję biegłych sądowych w Czechach (pochodzące z 1967r.) zostało poddane kilku nowelizacjom na przestrzeni ostatnich lat. Pozycja biegłego jest tam o tyle specyficzna, że z ich usług mogą korzystać wszystkie instytucje publiczne – nie tylko sądy. Równocześnie biegły powinien powstrzymać się od świadczenia usług na rzecz podmiotów prywatnych (choć prawo to jest uważane za anachroniczne i szeroko ignorowane).

Rejestr biegłych w Czechach prowadzony jest w formie ośmiu list regionalnych (prowadzonych przez właściwe sądy) oraz dodatkowej listy centralnej (prowadzonej przez Ministra Sprawiedliwości). Listy są uporządkowane według z góry określonego podziału na 50 dziedzin oraz 128 specjalizacji. Wpisu dokonuje odpowiednio prezes sądu regionalnego lub minister sprawiedliwości. Według stanu z 2008 r. w na czeskich listach występowało 10 652 biegłych sądowych, z czego jedynie ok. 60% w jakimkolwiek postępowaniu zostało powołanych do wydania opinii.

W świetle obowiązujących od 2010 roku przepisów, aby uzyskać wpis należy spełnić określone kryteria: należy posiadać wyższe wykształcenie w danej dziedzinie, wykazywać się pięcioletnim doświadczeniem w pracy zawodowej związanej z dziedziną biegłości oraz ukończyć specjalnie w tym celu organizowany kurs dla biegłych sądowych (obejmujący zagadnienia etyczne i prawne związane z pełnioną funkcją).

Po uzyskaniu wpisu na biegłych ciąży obowiązek stałego doksztalcania się w swojej dziedzinie. Umożliwieniu kontroli jakości usług świadczonych przez biegłych ma służyć obowiązek przechowywania dostarczonych przez nich opinii przez okres przynajmniej 10 lat. Prezesi odpowiednich sądów mają także prawo do weryfikacji wiedzy i doświadczenia biegłych wpisanych na listę w drodze egzaminu. W razie uzyskania dwukrotnie oceny negatywnej, biegły zostaje skreślony z listy. Nierzetelny biegły może zostać zawieszony w pełnieniu swojej funkcji przez prezesa sądu, który może też nałożyć na biegłego karę finansową. Biegli ponoszą także odpowiedzialność odszkodowawczą za dostarczenie nierzetelnej opinii, w związku z czym są objęci obowiązkowym ubezpieczeniem od odpowiedzialności cywilnej.

⁴¹ Opracowano na podstawie: M. Sobolovic, *Quality analysis of expert witnesses by the course of knowledge society challenges*, Juridical Science Series, 01/2009(November), s. 109-118.

Anglia i Walia

Rozwiązania przyjęte w Anglii i Walii odbiegają od tych znanych w kontynentalnej Europie. Jest to oczywiście związane z odrębnościami *common law* w tym zakresie. Biegły sądowy (*expert witness*, tj. świadek-ekspert) jest wyznaczany przez strony postępowania w związku z czym występuje w procesie na podobnej zasadzie co zwykli świadkowie, chociaż pełni szczególną rolę. Wbrew bowiem potocznemu mniemaniu, podstawowym jego zadaniem nie jest popieranie wersji powołującej go strony, lecz pomoc sądowi w dotarciu do prawdy materialnej poprzez dostarczenie obiektywnej i bezstronnej opinii co do faktów, sporządzonej w granicach i w oparciu o posiadaną przez siebie wiedzę. W jego funkcję wpisuje się konieczność balansowania pomiędzy oczekiwaniami zleceniodawcy a obowiązkiem zachowania obiektywizmu⁴². Obecnie obowiązujące przepisy *expressis verbis* stanowią, że zobowiązanie biegłego wobec sądu do dostarczenia rzetelnej opinii jest nadrzędne wobec jakichkolwiek zobowiązań wobec strony zlecającej jej wykonanie. Biegłym zarazem nie wolno pod żadnym pozorem wypowiadać się co do kwestii, w których decyzję powinien podjąć sąd – na przykład co do winy oskarżonego. Nie wolno im także, pod groźbą grzywny, w żadnym stopniu rozszerzać swoich odpowiedzi ponad zadane im pytania⁴³.

W systemie angielskim nie funkcjonują oficjalne listy biegłych sądowych⁴⁴. O dopuszczeniu konkretnej osoby do pełnienia funkcji biegłego decyduje *ad casum* organ właściwy do rozstrzygnięcia sprawy. Biegłym może być ten, kto posiada „wystarczającą wiedzę lub doświadczenie”. Ocenie podlega w szczególności dostarczona przez eksperta opinia (biegły jest zatwierdzany niejako w drodze analizy jakości jego opinii, a nie jego przymiotów osobistych), która musi być zgodna ze standardami przyjętymi w danej dziedzinie biegłości. Od 2008 r. funkcjonuje w Anglii urząd Regulatora ds. Nauk Sądowych (FSR – *Forensic Science Regulator*), którego zadaniem jest m.in. doradzanie sądom i publikowanie zaleceń w zakresie tego, jakie powinny być uznawane standardy dotyczące funkcjonowania biegłych czy metod ich badań. FSR korzysta przy tym z doradczego wsparcia *Forensic Science Advisory Council*, która określa zalecane standardy w drodze współpracy z odpowiednimi stowarzyszeniami, samorządami, i organizacjami ekspertów w danych dziedzinach⁴⁵.

⁴² P. Girdwoyń, *Opinia biegłego w...*, *op.cit.*, s. 27-31.

⁴³ S. Huyghe, A. Chan, *The evolution of expert witness law under UK and US jurisdictions*, <http://www.jamsadr.com/files/uploads/documents/gec-newsletter/jams-gec-news-2014-winter.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r., s. 6-9.

⁴⁴ W takich warunkach ukształtowała się praktyka tworzenia „list prywatnych” będących bazami danych o ekspertach, którzy oferują swoje usługi jako biegli. Wiele tego rodzaju list jest dostępnych w Internecie, np. na stronie: <http://www.legalhub.co.uk>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

⁴⁵ B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe...*, *op.cit.*, s. 7.

Ponieważ nie istnieje oficjalny test wiarygodności dostarczonej opinii, dosyć ogólnie zwraca się uwagę, że musi ona spełniać kryteria naukowości. W 2009 r. opublikowano dokument, w którym zakreślono trzy etapy badania opinii: po pierwsze – opinia musi być oparta o pewne uznane zasady i założenia, po drugie – by umożliwić merytoryczną weryfikację opinii, powinna ona zawierać⁴⁶:

1. Szczegółowy opis kwalifikacji merytorycznych jej autora (z wyszczególnieniem doświadczenia w dziedzinie i ew. akredytacji);
2. Wykaz literatury przedmiotu i jakichkolwiek innych wykorzystanych przy opiniowaniu informacji;
3. Podsumowanie wszystkich przedstawionych biegłemu informacji stanowiących podstawę do wydania opinii;
4. Wyszczególnienie, które elementy stanu faktycznego należą do obszaru biegłości autora opinii;
5. Informację o osobach, które dokonywały jakichkolwiek czynności, pomiarów, testów, eksperymentów, których wyniki zostały wzięte pod uwagę w opinii z wyszczególnieniem:
 - a) informacji o kwalifikacjach tych osób,
 - b) informacji o tym, czy czynności te były przeprowadzane pod nadzorem autora opinii,
 - c) podsumowania faktów, które będąc wynikiem tych czynności stanowią podstawę do wydania opinii;
6. Jeżeli opinia jest zakresowa (lub nie kategoriowa):
 - a) opis możliwego zakresu wyniku,
 - b) uzasadnienie przyjętego wyniku;
7. Jeżeli nie jest możliwe wydanie opinii ze względu na brak kwalifikacji – wskazanie koniecznych kwalifikacji;
8. Wszelkie informacje jakich sąd mógłby potrzebować aby podjąć decyzję o tym, czy dostarczona opinia może zostać dopuszczona jako dowód;
9. Podsumowanie wniosków,
10. Oświadczenie, że biegły zna i rozumie charakter swoich obowiązków i zobowiązania wobec sądu;
11. Oświadczenie o zeznawaniu prawdy (takie jak dla świadka).

W powyższym wykazie zwraca uwagę obowiązek załączenia do opinii wykazu literatury i „jakichkolwiek innych” informacji, które stanowiły podstawę opiniowania. Warto także zauważyć, że w porównaniu do regulacji polskiej (na gruncie art. 200 k.p.k.) do koniecznych elementów opinii biegłego w większym zakresie należą informacje dotyczące kwalifikacji merytorycznych jego oraz osób, które z biegłym

⁴⁶ Part. 33.4, *Criminal Procedure Rules 2014*, <http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/criminal/docs/crim-proc-rules-2014-part-33.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

współpracowały. Jest to oczywiście konieczne także ze względu na brak oficjalnego rejestru biegłych, w którym takie informacje mogłyby być ujawnione. Jednocześnie można uznać, że obowiązek ujawniania tego rodzaju danych w każdej dostarczanej opinii sprzyja kontroli jakościowej pracy biegłego.

Systemy pozaeuropejskie

Stany Zjednoczone

Pozycja procesowa biegłego w Stanach Zjednoczonych jest silnie związana ze specyfiką *common law*. Biegły sądowy, na wzór angielski, postrzegany jest jako specjalnego rodzaju świadek w sprawie – treść jego zeznań stanowi opinia o istotnych w postępowaniu faktach, która ma umożliwić ich prawidłową interpretację. Sytuacja, w której jako świadek zeznaje ekspert w danej dziedzinie stanowi jeden z wyjątków od zasady ustanowionej w *Federal Rules of Evidence (FRE)* zgodnie z którą przesłuchiwanie świadków nie może dotyczyć ich wrażeń i opinii na temat faktów⁴⁷.

Kryteria, jakie należy spełnić by móc pełnić rolę biegłego w generalny sposób określa zasada 702 *FRE*: „świadek, którego na podstawie jego wiedzy, umiejętności, doświadczenia, wykształcenia lub wykształcenia można zakwalifikować jako eksperta, może złożyć zeznania w formie opinii”. Osoba taka zostanie dopuszczona tylko jeżeli „naukowa, techniczna lub inna posiadana przez biegłego wiedza jest odpowiednia w kontekście oceny faktów istotnych w sprawie”⁴⁸. Redakcja tego przepisu świadczy także o tym, jak bardzo podobnie postrzega się biegłych i świadków w procesie amerykańskim.

Konkretne osoby, mające przedstawić swoją opinię i występować w roli biegłych są w Stanach Zjednoczonych wskazywane przez strony postępowania. Nie istnieją przy tym oficjalne rejestry biegłych, a wyboru kandydatów strony dokonuje się na zasadach rynkowych. Składając swój wniosek, strona wskazuje jednocześnie, które z pięciu określonych w zasadzie 702 *FRE* kryteriów spełnia kandydat (wiedza, umiejętności, doświadczenie, wykształcenie czy wykształcenie). O jego ostatecznym ustanowieniu decyduje się po przeprowadzeniu procedury *voir dire*, czyli wstępnej oceny kandydata na świadka dokonywanej przez sąd przy udziale stron⁴⁹. W praktyce zasadą jest, że strona stara się uprawdopodobnić kwalifikacje zgłoszonego eksperta i zarazem dąży do zaprzeczenia kwalifikacji kandydata zgłoszonego przez

⁴⁷ Rule 701, *U.S. Federal Rules of Evidence*, December 2013, http://judiciary.house.gov/_cache/files/5334e54f-12cc-44b1-a0bc-697e8e29bd15/evidence2013.pdf, dostęp w dniu 07 października 2014r. Należy podkreślić, że choć *FRE* nie są prawem bezpośrednio obowiązującym we wszystkich stanach USA, to zazwyczaj przyjmowane tam przepisy stanowią ich odzwierciedlenie.

⁴⁸ Rule 702, *Ibidem*.

⁴⁹ G. Sapir, *Qualifying the expert witness: a practical voir dire*, *Forensic Magazine*, february/march 2007, <http://www.chm.uri.edu/forensics/courses/Appendix%20-%20forensic%20science%20&%20expert%20witness/Voir%20Dire.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r., s. 3.

przeciwnika⁵⁰. Przyjmuje się, że „dobry” biegły powinien przejść tę procedurę pomimo niewygodnych i trudnych pytań.

Ponieważ procedura *voir dire* stanowi podstawową formę kontroli jakości kompetencji kandydata na biegłego, wiele uwagi w piśmiennictwie amerykańskim poświęca się określeniu cech pożądanych (jak również niepożądanych) u eksperta mającego pełnić tę funkcję. Wskazuje się, że biegły musi znać i rozumieć metodologię i procedury, których zastosowanie jest konieczne przy sporządzaniu opinii danego rodzaju. Istotne jest także, by wiedza eksperta w danej dziedzinie obejmowała informacje na temat aktualnego stanu badań i technologii, literatury przedmiotu. I chociaż nie istnieje jednoznaczny test kwalifikacji merytorycznych, to określona w powyższy sposób wiedza wraz z doświadczeniem eksperta w danej dziedzinie mają pozwolić na wydanie opinii spełniającej kryteria naukowości. Praktycy wskazują także, że nie można zbyt mocno opierać swojej oceny na CV przedstawionym przez kandydata, gdyż te ze swojej natury pisane są w celu zaimponowania swoimi kwalifikacjami. Dlatego też zaleca się, by podczas *voir dire* zadawać kandydatowi pytania otwarte takie jak: „proszę opisać dziedzinę, którą się Pan zajmuje”⁵¹. Warto zarazem zweryfikować referencje zaprezentowane przez eksperta, gdyż praktyka wskazuje, że często są one fałszowane. Zauważa się także, że bardzo cennym źródłem wiedzy na temat jakości pracy eksperta mogą być jego własne publikacje czy składane dotychczas opinie⁵².

Mechanizm rządzący procedurą powoływania biegłych, w szczególności *voir dire* uważa się za co do zasady spełniający swoją funkcję. Zwrócono jednak uwagę na niczym nieuzasadnioną, acz szeroko akceptowaną praktykę: strony proponując biegłego bardzo często jako okoliczność potwierdzającą kwalifikacje kandydata na biegłego podają fakt, że pełnił on tę funkcję w przeszłości (analogicznie, fakt nieustanowienia danej osoby biegłym w innej sprawie jest często przedstawiany jako dowód braku kwalifikacji)⁵³.

Wiele głosów krytycznych jest podnoszonych także wobec kwestii opłacania biegłych przez strony. Niesie to ze sobą poważne ryzyko zatracenia przez nich przymiotu bezstronności. Większość komentatorów broni jednak istniejącego systemu, umniejszając problem stronniczości biegłych, a jego rozwiązania upatrując

⁵⁰ I. Rager, K. Marshall, *Examination of prior expert qualification and/or disqualification (questionable questions under the rule of evidence)*, *The Review of Litigation*, vol. 24/3(2005), s. 560

⁵¹ G. Sapir, *Qualifying the expert fitness...*, *op.cit.*, s. 3-5.

⁵² M. Brennan, D. Dilenschneider, M. Levin, J. Robinson, *Finding and researching experts and their testimony*, <http://virtualchase.justia.com/content/finding-and-researching-experts-and-their-testimony>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

⁵³ *Ibidem*, s. 561-565.

w mechanizmie *cross-examination*, w ramach którego prawo zadawania pytań biegłemu mają obie strony⁵⁴.

Oczywiście, odrębnej ocenie podlega także opinia sporządzona przez biegłego. Opinia biegłego musi spełniać szeroko rozumiane kryterium naukowości⁵⁵. Wspomniana wcześniej zasada 702 *FRE* precyzuje, że musi się ona opierać na „dostatecznych” faktach lub danych, oraz być rezultatem prawidłowego zastosowania wiarygodnych metod. Istotną rolę w kwestii oceny naukowości dowodów odgrywa tzw. standard Dauberta⁵⁶ (określany niekiedy jako „test Dauberta”, jednakże ze względu na ograniczoną elastyczność dokonywanej w ten sposób oceny nie jest to określenie prawidłowe⁵⁷). Naukowość dowodu może być więc potwierdzona po rzetelnym rozważeniu następujących kwestii:

1. Czy zastosowana metoda może być potwierdzona doświadczalnie?
2. Czy zastosowana metoda została poddana ocenie środowiska naukowego?
3. Czy możliwe jest określenie błędu pomiarowego wykorzystanej metody?
4. Czy istnieją standardy stosowania danej metody?
5. W jakim stopniu zastosowana metoda została zaakceptowana przez środowisko?

Rolę „strażnika” naukowości dowodu, zgodnie z doktryną, pełni sąd. Także i to rozwiązanie nie jest wolne od krytyki. Podnosi się, że zbyt często polega się na swoistym domniemaniu wiarygodności poszczególnych dziedzin nauki i że kontrola sędziowska nie spełnia swojej funkcji, w sytuacji kiedy autorytet i umiejętności oratorskie biegłego przewyższają jego rzeczywistą wiedzę i umiejętności w danej dziedzinie⁵⁸.

Australia

Australia jest kolejnym przykładem państwa, w którym biegli sądowi funkcjonują w realiach *common law*. Wkład eksperta ma polegać na demistyfikacji faktów, ich objaśnieniu poprzez dostarczenie opinii dzięki której sąd i strony staną się

⁵⁴ M. Browne, C. Williamson, L. Barlacs, *The perspectival nature of expert testimony In the US, England, Korea and France*, Connecticut Journal of International Law, vol. 55/2002-2003, s. 67-68.

⁵⁵ S. Huyghe, A. Chan, *The evolution of expert...*, *op.cit.*, s.2.

⁵⁶ Jest to test stworzony w ramach orzecznictwa Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych w wyniku rozpatrywania spraw *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, General Electric Co. V. Joiner* oraz *Kumho Tire Co. V. Carmichael* (tzw. trylogia Dauberta). Zob. D. Bernstein, J. Jackson, *The Daubert trilogy In the States*, Law and Economics Working Paper Series 2004, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=498786, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

⁵⁷ W ten sposób określił to Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych w orzeczeniu *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals*.

⁵⁸ M. Browne, C. Williamson, L. Barlacs, *The perspectival nature...*, *op.cit.*, s. 69-70.

lepiej „wyposażone” do rozstrzygnięcia kwestii prawnie relewantnych⁵⁹. Tak jak w pozostałych państwach *common law*, w Australii dowód będący opinią osoby na temat faktów nie jest co do zasady dopuszczalny. Wprost mówi o tym australijskie prawo stanowione, zarówno na poziomie federalnym jak i stanowym. Jako przykład przywołać warto *Evidence Act 2008* przyjęty przez parlament stanu Victoria⁶⁰, którego część 3.3 poświęcona jest dowodom z opinii. W sekcji 76 ustawy stwierdza się, że: „dowód będący opinią nie jest dopuszczalny dla wykazania faktów, których dotyczy”. Jednocześnie jednak dowód z opinii eksperta dopuszczalny jest na zasadzie wyjątku, ustanowionego w sekcji 79.

W Australii nie istnieją oficjalne rejestry biegłych, a eksperci są co do zasady wskazywani przez strony. Podkreśla się przy tym, że biegły powinien działać niezależnie i nie jest w żaden sposób zobowiązany wobec stron procesu⁶¹. Napięcie istniejące pomiędzy „niezależnością” biegłego a specyfiką procesu kontradiktoryjnego jest jednak wyraźnie wyczuwane przez prawników australijskich. Zgodnie z duchem reform przeprowadzonych w latach '90, coraz większą rolę w powoływaniu biegłych powinny więc odgrywać sądy. W zależności od sposobu powołania biegłego jego pozycja procesowa może nieznacznie się różnić. Biegły powołany przez jedną ze stron, który w swojej opinii odpowiada tylko na jej pytania, nosi miano *expert witness*. Jeżeli zaś biegłego wskażą strony wspólnie i w porozumieniu ze sobą zredagują pytania do niego, mowa będzie o tzw. *single expert*. Jest to rozwiązanie z wielu przyczyn preferowane systemowo w celu minimalizowania wspomnianego wcześniej ryzyka stronniczości. Biegłego może powołać także sam sąd, z reguły dzieje się to w sytuacji, gdy strony nie są w stanie osiągnąć porozumienia co do wspólnego eksperta. Biegły powołany przez sąd, odpowiadający na pytania sformułowane przez obie strony, to tzw. *court expert*. Sąd powołując biegłego samodzielnie ma swobodę doboru konkretnej osoby. Nie uważa się jednak, aby miał pełną dowolność w tym zakresie. W szczególności może on zwrócić o wskazanie potencjalnych biegłych do odpowiednich organizacji czy

⁵⁹ J. Brand, *Practical issues In engaging and adducing expert evidence – an examination of the process and procedure In the Victoria and federal jurisdictions*, Victoria University Law and Justice Journal, vol. 93/2013, s. 1.

⁶⁰ Evidence Act 2008, [http://www.legislation.vic.gov.au/Domino/Web_Notes/LDMS/PubStatbook.nsf/51dea49770555ea6ca256da4001b90cd/29D0A298DD86D40DCA2574C50026F9C8/\\$FILE/08-47a.pdf](http://www.legislation.vic.gov.au/Domino/Web_Notes/LDMS/PubStatbook.nsf/51dea49770555ea6ca256da4001b90cd/29D0A298DD86D40DCA2574C50026F9C8/$FILE/08-47a.pdf), dostęp w dniu 03 listopada 2014r. Ogólnie warto jednak zauważyć, że prawo dowodowe w Australii zostało dość dobrze ujednoczone – zarówno w drodze stanowienia prawa (stanowego, między stanowego i federalnego) jak i orzecznictwa. Efektem prac nad ujednoczaniem przepisów dowodowych jest m.in. *Uniform Evidence Law* (tego typu propozycje legislacyjne mają często formę zaleceń. Australijski rząd federalny nie ma bowiem uprawnienia do ustanowienia np. wiążącego wszystkie stany kodeksu karnego. Australijski system prawny jest w tym zakresie stosunkowo skomplikowany, toteż jego omówienie przekracza ramy niniejszego opracowania). Zob. m.in. <http://www.alrc.gov.au/inquiries/uniform-evidence-law>, dostęp w dniu 15 października 2014r.

⁶¹ R. Beran, *The role of the expert fitness In the adversarial legal system*, Journal of Law and Medicine, 17(1)/2009, s. 133-137.

samorządów zawodowych (*professional body*). O ile to możliwe, powinna być to także osoba, na której udział w procesie w roli biegłego zgodę wyrażą obie strony⁶².

Warunki, jakie musi spełnić ekspert, aby pełnić funkcję biegłego zostały luźno określone przez przepisy. Wspomniany wcześniej przepis sekcji 79 *Evidence Act* stanu Viktoria dopuszcza jako dowód opinię eksperta, jeżeli: „posiada on wiadomości specjalne oparte na wykszoleniu, wykształceniu lub doświadczeniu”. Dowód z opinii takiej osoby jest dopuszczalny pod warunkiem, że taka opinia w całości zostanie sporządzona na podstawie tychże wiadomości specjalnych. Pośród innych definicji biegłego obecnych w prawie australijskim można wymienić także zawartą w obowiązującym na szczeblu federalnym *Corporations Act 2001*⁶³: „ekspertem w rozumieniu niniejszej ustawy jest osoba, której zawód lub reputacja uzasadnia domniemanie rzetelności dostarczonej przez niego opinii w danej kwestii”. Na podstawie zaś orzecznictwa sądów australijskich⁶⁴ można przyjąć, że biegły powinien spełnić wymóg posiadania wiedzy specjalnej opartej na wykształceniu, szkoleniach uzupełniających lub doświadczeniu, a opinia przez niego dostarczona musi wynikać w całości z tej wiedzy. Oprócz tego na gruncie *common law* funkcjonuje pięć zasad dotyczących biegłych sądowych i ich opinii, którymi należy się kierować przy ustanawianiu biegłych⁶⁵:

1. *Expertise rule* (zasada biegłości) – biegły musi mieć wiedzę i doświadczenie wystarczające do rzetelnego wypełnienia swoich obowiązków;
2. *Area of expertise rule* (zasada obszaru biegłości) – dziedzina, w której biegły się specjalizuje musi być uznana jako wiarygodna przez środowisko zewnętrzne (zdolne do dokonania takiej oceny);
3. *Basis rule* (zasada podstawy opiniowania) – biegłemu należy umożliwić możliwie najszerszy dostęp do bezpośredniego materiału dowodowego. Należy ocenić, czy w danej sprawie biegły w dostatecznym stopniu mógł rzeczywiście oprzeć opinię bezpośrednio na materiale dowodowym;
4. *Common knowledge rule* (zasada wiedzy powszechnej) – należy ocenić, czy faktycznie w danym wypadku konieczne są wiadomości specjalne;
5. *Ultimate issue rule* (zasada rozstrzygania przez sąd) – nie należy powoływać biegłego jeżeli istnieje uzasadniona obawa, że jego opinia mogłaby zmierzać do

⁶² Family Court of Australia, *The Changing Face of the expert fitness*, Discussion Paper 2002, http://www.familycourt.gov.au/wps/wcm/connect/FCOA/home/about/publications/Papers/archived/FCOA_pr_changing_face, dostęp w dniu 03 listopada 2014r., s. 3, 8-9, 16

⁶³ Tekst ustawy dostępny na: <http://www.comlaw.gov.au/Series/C2004A00818>, dostęp w dniu 13 października 2014r.

⁶⁴ Kryteria zostały określone m.in. w sprawie *Dasreel Pty. Ltd. vs. Hawchair* i później *de facto* powtórzone m.in. w omówionym *Evidence Act 2008* i w innych ustawach dotyczących prawa dowodowego.

⁶⁵ J. Brand, *Practical issues...*, *op.cit.*, s. 2.

rozstrzygnięcia kwestii, w której decyzję powinien podjąć sąd (opinia tego rodzaju nie jest dopuszczalna).

Zwraca się uwagę, że pojęcie „wiadomości specjalnych” jest zwrotem niedookreślonym, co stanowi problem w razie, gdyby w danej dziedzinie biegłości nie istniały formalne metody oceny kwalifikacji. Na gruncie obowiązujących przepisów można posiadać „wiadomości specjalne” bez wykształcenia akademickiego w danym kierunku (np. wyłącznie w oparciu o posiadane doświadczenie). Należy jednak zawsze wykazać, że konkretna osoba posiada wystarczającą wiedzę. Jest to tym bardziej istotne, gdy osoba taka nie może wykazać się wykształceniem akademickim w swojej dziedzinie⁶⁶. Przedstawiciele doktryny australijskiej podkreślają więc, że w trakcie dokonywania takiej oceny istotnym jej elementem powinno być to, czy dana dziedzina wiedzy jest dostatecznie zorganizowana, opisana i uznana, by można ją było uznać za wiarygodną. Odpowiedzialność za to, by nie dopuścić do procesu „pseudo-nauki” ponosi sąd⁶⁷. Zwraca się uwagę, że w szczególności opinie obciążające oskarżonego muszą posiadać przymiot „możliwej do wykazania wiarygodności” (*demonstrably reliable*). Nie istnieją jednak ścisłe definicje ani formalne testy pozwalające jednoznacznie ocenić wiarygodność danej dziedziny⁶⁸.

Celem konstruowanych przez prawo stanowione i orzecznictwo sądów australijskich kryteriów oceny ekspertów jest umożliwienie wyboru biegłego posiadającego wystarczającą w danej sprawie wiadomości specjalne. Nie jest natomiast celem samym w sobie to, by biegłym został najlepszy z ekspertów. Ponieważ jednak nawet tak sformułowane zadanie nierzadko przekracza możliwości prawników zaangażowanych w daną sprawę, doktryna australijska uznaje istnienie tzw. biegłych-cieni (*shadow expert*), którzy pomagają prawnikom formułować pytania i omawiają z nimi najważniejsze w danej dziedzinie kwestie⁶⁹.

⁶⁶ Zarazem oczywiście nie zostanie dopuszczony do procesu w roli biegłego lekarza żaden „ekspert” nie posiadający wykształcenia medycznego. Zob. Family Court of Australia, *The Changing... op.cit.*, s. 2.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 5.

⁶⁸ G. Edmond, *Impartiality, efficiency or reliability? A critical response to expert evidence law In Australia*, Australian Journal of Forensic Sciences, 1-17/2010, <http://njca.com.au/wp-content/uploads/2013/07/Gary-Edmond-Impartiality-efficiency-or-reliability-paper.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

⁶⁹ Family Court of Australia, *Changing faces...*, *op.cit.*, s. 6-7.

Polska procedura karna nie definiuje pojęcia „biegłego” w sposób ścisły. Kodeksowe wymogi stawiane biegłym i ich opiniom obejmują jedynie niektóre formalne aspekty przeprowadzania takiego dowodu – m.in. przesłanki wyłączenia osoby biegłego z postępowania (art. 196 k.p.k) czy też elementy konieczne treści wydawanej opinii (art. 200 k.p.k), jednakże należy zauważyć, że są to regulacje o podstawowym zakresie i dotyczą jedynie formalnych elementów korzystania z dowodu z opinii biegłego.

Zgodnie z art. 200 k.p.k. opinia biegłego musi zawierać:

1. Imię, nazwisko, stopień i tytuł naukowy, specjalność i stanowisko zawodowe biegłego;
2. Imiona i nazwiska oraz pozostałe dane innych osób, które uczestniczyły w przeprowadzaniu ekspertyzy, ze wskazaniem czynności dokonanej przez każdą z nich;
3. W przypadku opinii instytucji – także pełną nazwę i siedzibę instytucji;
4. Czas przeprowadzonych badań oraz datę wydania opinii;
5. Sprawozdanie z przeprowadzonych czynności i spostrzeżeń oraz oparte na nich wnioski;
6. Podpisy wszystkich biegłych, którzy uczestniczyli w wydaniu opinii.

Odnosnie samego pojęcia „biegłego” kodeks postępowania karnego w art. 193 § 1 wskazuje, że „jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego albo biegłych”. W drodze wykładni wspomnianego przepisu można więc przedstawić definicję biegłego jako osoby „posiadającej wiadomości specjalne, przydatne dla stwierdzenia okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy”. Należy przy tym zwrócić uwagę na to, że spełnienie dyspozycji normy zawartej w art. 193 § 1 k.p.k. jest obligatoryjne („zasięga się” opinii biegłego) w razie spełnienia jej hipotezy (gdy „stwierdzenie okoliczności (...) wymaga wiadomości specjalnych”)⁷⁰. Organ procesowy nie może samodzielnie dokonać ustaleń wymagających wiadomości specjalnych, nawet jeżeli sam takie posiada. Nie może on bowiem występować w podwójnej roli – organu procesowego jak i źródła dowodowego⁷¹. Wiedza własna organu nie ma charakteru dowodu i nie może zastąpić opinii biegłego, aczkolwiek

⁷⁰ Warto zwrócić uwagę, że inna jest redakcja analogicznego przepisu w kodeksie postępowania cywilnego, art. 278 k.p.c. stanowi, że: „w wypadkach wymagających informacji specjalnych, sąd (...) może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia ich opinii”.

⁷¹ W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego – komentarz*, Warszawa 2010, s. 210-211, za: Wyrok SN z dnia 1 kwietnia 1988r., sygn. akt V KR 281/87, OSNKW 1988 nr 9-10, poz. 69.

może być pomocna podczas oceny wartości dowodu⁷². W tym sensie organ wyposażony w odpowiednią wiedzę może pełnić funkcję kontrolera jakości pracy biegłego, jednak nie jest to rozwiązanie wolne od wad i nie powinno zastępować systemowej kontroli jakości.

Niezależnie od generalnej obligatoryjności powoływania biegłego w określonej wyżej sytuacji, ustawa procesowa w pewnych okolicznościach *expressis verbis* nakazuje powołanie biegłych ze wskazaniem ich specjalności (na przykład w celu wydania opinii o stanie psychicznym oskarżonego)⁷³.

Pojęcie „wiadomości specjalnych”, chociaż od dawna wykorzystywane w ustawach karnoprosesowych, nie jest ostre. Tymczasem od uściślenia tego pojęcia zależy kiedy i jak często wzywa się biegłych. Na ogół przyjmuje się, że są to wiadomości przekraczające ogólnie dostępną w danym społeczeństwie wiedzę w zakresie określonej dziedziny⁷⁴. Miernikiem jest więc poziom wiedzy dorosłego człowieka, o odpowiednim wykształceniu, doświadczeniu życiowym i zasobie wiedzy ogólnej⁷⁵. Natomiast „wiadomości specjalne”, to te wiadomości i umiejętności, które wykraczają poza przeciętne i praktyczne⁷⁶. Przyjmuje się przy tym, że o posiadaniu wiadomości specjalnych nie decyduje posiadane przez daną osobę formalne wykształcenie lecz odpowiednia wiedza w danej dziedzinie (stwierdzenie takie podparte jest treścią art. 195 k.p.k., zgodnie z którym do pełnienia roli biegłego może być powołana „każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie”)⁷⁷.

Domyślnie jednak do pełnienia funkcji biegłego powołany może być „biegły sądowy”. Ustawa procesowa nie rozwija jednak tego pojęcia. Odnosi się do niego natomiast ustawa o ustroju sądów powszechnych⁷⁸, która w art. 157 § 1 stanowi, że: „prezes sądu okręgowego ustanawia *biegłych sądowych* i prowadzi ich listę”, przy czym ustalenie szczegółowego trybu ustanawiania biegłych sądowych zostało powierzone Ministrowi Sprawiedliwości na mocy art. 157 § 2 ww. ustawy.

⁷² T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 530.

⁷³ *Ibidem*, s. 531.

⁷⁴ T. Tomaszewski, *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 2000, s. 9.

⁷⁵ Wyrok SN z dnia 15 kwietnia 1976r., sygn. akt II KR 48/76, OSNKW 1976, nr 10-11, poz. 133.

⁷⁶ Wyrok SN z dnia 23 listopada 1982r., sygn. akt II KR 186/82, OSNPG 1983, nr 5, poz. 59.

⁷⁷ S. Waltoś, *Proces karny – zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 383.

⁷⁸ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 2001 Nr 98 poz. 1070 ze zm.).

Kryteria wpisu na listę biegłych sądowych

Rozporządzenie, dla którego podstawą jest art. 157 §2 ustawy o ustroju sądów powszechnych zostało wydane 24 stycznia 2005 roku⁷⁹ (dalej: Rozporządzenie), i chociaż w istocie reguluje ono tryb ustanawiania biegłych sądowych, to czyni to określając jedynie formalne przesłanki wpisu oraz czynności materialno-techniczne z tym związane. Nie proponuje ono jednak żadnych narzędzi do merytorycznej oceny kwalifikacji osób starających się o wpis. Wymogi stawiane w §12 Rozporządzenia osobom, które przedstawiają swoje kandydatury na biegłych sądowych przez sędziów sądów okręgowych są następujące:

1. Biegłym może być ustanowiona osoba korzystająca z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
2. Po ukończeniu 25 roku życia (21 lat w wypadku biegłych-tłumaczy języka migowego, pod warunkiem posiadania odpowiednich uprawnień);
3. Która posiada teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne w danej gałęzi nauki, techniki, sztuki, rzemiosła, a także innej umiejętności dla której ma być ustanowiona;
4. Która daje rękojmię należytego wykonywania obowiązków biegłego;
5. Która wyrazi zgodę na ustanowienie jej biegłym.

Po zaakceptowaniu przez prezesa sądu okręgowego zgłoszenia spełniającego powyższe wymogi, zgłaszający składa przyrzeczenie i zostaje wpisany na listę biegłych sądowych na pięcioletnią kadencję.

Pewne zmiany w zakresie wymogów stawianych biegłym sądowym w Polsce przewidziane zostały w przyjętym przez Radę Ministrów 18 marca 2014 roku „projekcie założeń projektu ustawy o biegłych sądowych”⁸⁰ (Dalej: Projekt; prace nad ustawą nadal trwają). W punkcie 2 Projektu proponuje się aby biegłym sądowym mogła zostać osoba:

1. Posiadająca obywatelstwo polskie lub jednego z państw członkowskich Unii Europejskiej, państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) - stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym lub Konfederacji Szwajcarskiej;
2. Ze znajomością języka polskiego w zakresie niezbędnym do pełnienia funkcji biegłego;
3. O pełnej zdolności do czynności prawnych;

⁷⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz. U. 2005 nr 15, poz. 133).

⁸⁰ Zob. Projekt założeń ustawy o biegłych sądowych, <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//1/68660/68692/68693/dokument103500.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

4. Niekarana za przestępstwa umyślne lub umyślne przestępstwa skarbowe;
5. Wobec której nie orzeczono zakazu wykonywania funkcji biegłego;
6. Dająca rękojmię należytego wykonywania funkcji biegłego;
7. Posiadająca teoretyczne i praktyczne wiadomości specjalne oraz trzyletnie doświadczenie w dziedzinie, w jakiej ma zostać ustanowiona biegłym.

Zgodnie z założeniami projektu, biegłych sądowych będzie ustanawiał prezes sądu okręgowego w drodze decyzji administracyjnej na pięcioletnią kadencję. Zarówno w świetle obowiązującego Rozporządzenia jak i propozycji zawartych w Projekcie kandydaci na biegłych mają być zobligowani do przedstawienia prezesowi sądu okręgowego opinii właściwych organów samorządu zawodowego (ustawowego lub dobrowolnego), stowarzyszeń zrzeszających osoby wykonujące określony zawód bądź działalność oraz zakładu pracy, w którym kandydat jest zatrudniony. W Projekcie zawarty został także dodatkowy wymóg posiadania trzyletniego doświadczenia zawodowego w dziedzinie swojej biegłości.

Osoba opiniująca kandydata na biegłego powinna mieć możliwość zapoznania się z dokumentami złożonymi przez kandydata oraz w razie potrzeby móc wezwać go do ich uzupełnienia lub złożenia dodatkowych wyjaśnień. Projekt zawiera propozycję wyposażenia prezesa sądu okręgowego w uprawnienie do powołania komisji lub indywidualnych ekspertów, których celem byłoby zaopiniowanie przygotowania zawodowego kandydata na biegłego. To ostatnie możliwe byłoby jedynie wówczas, gdyby z jakiegokolwiek przyczyny nie było możliwe otrzymanie opinii o kandydacie sporządzonej przez właściwy podmiot (np. z powodu jego nieistnienia lub odmowy wydania opinii). W Projekcie postuluje się także wprowadzenie obowiązkowego szkolenia dla biegłych w zakresie przepisów dotyczących praw, obowiązków i statusu biegłego. Tego rodzaju szkolenie miałyby być przeprowadzane przez prezesów sądów okręgowych.

Ustanawianie biegłych sądowych w Polsce – głosy krytyczne

W świetle dostępnych metod weryfikacji kandydatów pod kątem spełnienia przez nich wyżej określonych przesłanek, najwięcej trudności przysparza stwierdzenie posiadania przez kandydata „teoretycznych i praktycznych wiadomości specjalnych”.

Ocena aktualnego i postulowanego stanu prawnego w odniesieniu do biegłych sądowych w Polsce stała się przedmiotem raportu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka opublikowanego w kwietniu 2014 roku (dalej: Raport)⁸¹. Ze względu na

⁸¹ B. Grabowska, A. Pietryka, M. Wolny, A. Bodnar, *Biegli sądowi w Polsce*, Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, Warszawa 2014,

zakres przedmiotowy Raportu, warto przytoczyć część zawartych w nim wskazań i wniosków.

Oceniono w nim, że rzetelność procesu weryfikacji kompetencji kandydatów do pełnienia funkcji biegłego sądowego jest najważniejszym problemem związanym z funkcjonowaniem tej instytucji. Co prawda, treść § 12 ust. 2 Rozporządzenia, zgodnie z którą: „posiadanie wiadomości specjalnych powinno być wykazane dokumentami lub innymi dowodami” a „ocena, czy posiadanie wiadomości specjalnych zostało dostatecznie wykazane, należy do prezesa [sądu okręgowego]” zmierza do realizacji zadania merytorycznej oceny kandydatów, to jednak słusznie zwraca się uwagę, że posiadanie przez kandydatów praktycznych i teoretycznych wiadomości specjalnych z danej dziedziny wiedzy nie jest weryfikowane w praktyce⁸². Autorzy Raportu stwierdzają wprost, że prezes sądu okręgowego nie dysponuje środkami, które pozwoliłyby mu zweryfikować poziom wiedzy potencjalnego biegłego. Samemu nie posiadając wiadomości specjalnych w danej dziedzinie, nie będzie potrafił ocenić, czy przedstawione przez kandydata dokumenty (m.in. o ukończonych kursach, studiach) zapewnią należyte kwalifikacje. Uważa się więc, że wstępna kontrola kandydatów na biegłych ma w praktyce raczej formalny, a nie materialny charakter. Potwierdzeniem tej tezy jest fakt, że prezesi sądów niezmiernie rzadko odmawiają wpisu na listę biegłych⁸³.

Kandydaci na biegłych sądowych są zobligowani do przedstawienia opinii zakładu pracy, a reprezentanci wolnych zawodów – opinii organizacji zawodowej, do której należą (§3 ust. 1 i 2 Rozporządzenia), jednakże przedstawienie wskazanych opinii ma w zasadzie charakter wymogu formalnego i nie jest skutecznym narzędziem merytorycznej kontroli jakości kandydata. Przyjęty Projekt ustawy o biegłych zakłada rozszerzenie tego obowiązku. Obligatoryjne ma być przedstawienie opinii pracodawcy lub odpowiedniego organu samorządu zawodowego czy stowarzyszenia, a w braku takiej opinii prezes sądu będzie miał możliwość powołania komisji ekspertów lub jednego, niezależnego eksperta, których zadaniem ma być ocena kwalifikacji kandydata. Autorzy Raportu zauważają jednak, że powołana w tym trybie komisja czy też ekspert będą źródłem niepotrzebnych kosztów (co może zniechęcić do ich powoływania). Co więcej, w Projekcie nie zdefiniowano kim mieliby być „eksperci” (zasiadający w komisji, bądź działający niezależnie), a biorąc pod uwagę (prawdopodobne) stosunkowo niewielkie wynagrodzenie jakie będzie mogło

<http://programy.hfhr.pl/monitoringprocesulegislacyjnego/files/2014/04/biegli-s%C4%85dowi-fin.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

⁸² Zob. D. Zienkiewicz, *Status biegłego sądowego*, [w:] Red. T. Widła, *Wokół problematyki dokumentu: księga pamiątkowa dedykowana prof. Antoniemu Felusiowi*, Katowice 2005, s. 225.

⁸³ Częściowo może być to jednak konsekwencja niedoboru biegłych z niektórych dziedzin, który zmusza prezesów sądów do czynnego poszukiwania osób mogących pełnić funkcję biegłych. Zob. B. Grabowska, A. Pietryka, M. Wolny, A. Bodnar, *Biegli sądowi...*, *op.cit.*, s. 16-18.

im przysługiwać, można mieć wątpliwości czy w proces oceny merytorycznej kandydatów zostaną zaangażowani rzeczywiście najlepsi eksperci⁸⁴.

Innym problemem związanym z kwalifikacjami biegłych, na który zwrócono uwagę w Raporcie jest kwestia ich predyspozycji etycznych. Przepisy nie stawiają wymogu „nieskazitelności charakteru”, a obecnie obowiązujące Rozporządzenie nie przewiduje nawet wymogu niekaralności biegłego (wymóg ten został uwzględniony w Projekcie). W tej kwestii jedynym wymogiem jest „dawanie rękojmi należytego wykonywania funkcji biegłego” oraz fragment ślubowania biegłego dotyczący „sumiennosci i bezstronności”. Tymczasem biegły sądowy może być wielokrotnie narażony na konflikty natury etycznej i prawnej, na które nie będzie przygotowany. Zastanawia więc deficyt mechanizmów kontroli etycznych aspektów pracy biegłego. Autorzy Raportu postulują poddawanie kandydatów na biegłych obowiązkowemu szkoleniu wyczulającemu ich na kwestie etyki. Szkolenie takie miałyby odbywać się na koszt kandydatów, a jego ukończenie byłoby warunkiem koniecznym uzyskania wpisu na listę biegłych. Przy okazji zauważono, że warto rozważyć wprowadzenie jednolitego modelu odpowiedzialności dyscyplinarnej biegłych sądowych⁸⁵.

Odrębną kwestią omówioną w Raporcie jest natomiast zachowanie organów procesowych powołujących biegłych. W szczególności zwraca uwagę niejednokrotnie niska jakość postanowień o powołaniu biegłego. Podstawowe problemy obejmują m.in. niejednoznaczne i nieprecyzyjne pytania stawiane biegłym. Uchybienia organów procesowych w połączeniu z biernością biegłych wobec takich problemów wpływają niekorzystnie na przebieg postępowania⁸⁶. Niektóre spośród błędów popełnianych w zakresie pytań zadawanych biegłym są na tyle częste, że zostały wyszczególnione w literaturze. Są to więc m.in. pytania: wykraczające poza zakres wiedzy biegłego, wykraczające poza zakres jego kompetencji (np. pytania o kwalifikację prawną czynu), nieuporządkowane pod względem logicznym i nieprzejrzyście sformułowane, zbyt ogólnikowe, zawierające niejasną terminologię, szczegółowe pytania zadawane przed ogólnymi, niekiedy w ogóle nie nadające się do udzielenia na nie odpowiedzi⁸⁷. Forma i treść pytań kierowanych do biegłych nierzadko skłania ich do przekraczania swoich kompetencji (stosunkowo często biegli pytani są np. o to, „kto spowodował wypadek komunikacyjny”)⁸⁸. W Raporcie wskazano wręcz, że wypowiedzanie się biegłych w przedmiocie winy oskarżonego jest „jednym z największych problemów dzisiejszego procesu karnego”⁸⁹.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 18-19.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 34.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 38.

⁸⁷ T. Tomaszewski, *Dowód z opinii...*, *op.cit.*, s. 70.

⁸⁸ E. Gruza, *Ratio est anima legis, czyli jak „biegli” są biegli sądowi*, w: *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana prof. G. Rejman*, Warszawa, 2005, s. 575–583.

⁸⁹ B. Grabowska, A. Pietryka, M. Wolny, A. Bodnar, *Biegli sądowi...*, *op.cit.*, s. 15-16.

Biegli sądowi nie są oczywiście w stanie zapobiec błędom popełnianym przez organy procesowe. Co więcej – nie jest to w ogóle ich zadanie. Jednocześnie jednak odpowiednio przygotowany biegły, prawidłowo rozumiejący swoją rolę w toczącym się postępowaniu, może być w stanie zneutralizować skutki tych błędów. Dlatego też zawarty w Projekcie postulat przeprowadzania obligatoryjnych szkoleń z zakresu przepisów prawnych związanych z funkcjonowaniem instytucji biegłego został pozytywnie oceniony w Raporcie.

Spośród pozostałych kwestii w nim podniesionych warto zwrócić uwagę na „zastanawiający” brak ustanowienia obowiązku podnoszenia przez biegłych własnych kompetencji merytorycznych⁹⁰. Faktem jest, że wraz z rozwojem poszczególnych dziedzin nauki wiedza i umiejętności posiadane przez biegłych, a zdobyte nierzadko lata wcześniej, wymagają aktualizacji. Tymczasem ani dotychczasowe, ani planowane przepisy nie uwzględniają takiej konieczności.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 15.

Podsumowanie

Tworząc narzędzia mogące służyć dokonywaniu oceny kwalifikacji biegłych sądowych warto wziąć pod uwagę pojawiające się na świecie różne kryteria i systemy dokonywania takich ocen. Trzeba zaznaczyć, że w ramach różnych systemów prawnych wiele z tych kryteriów się powtarza, choć niekiedy w nieco zmienionej formie. Poniższa lista jest formą podsumowania powyższej dyskusji i stanowi swoistą „bazę danych” o wymogach wobec biegłych stosowanych w różnych państwach i systemach prawnych. Dla uzyskania większej przejrzystości kryteria bardzo zbliżone do siebie lub wprost się powtarzające zostały ujednoczone. Powstała w ten sposób lista wymogów została podzielona na te o charakterze „formalnym”, po których wydzielono „kompetencje merytoryczne”, następnie dodano kryteria związane ze „zdolnością komunikowania się”, zakończywszy zaś na „kwestiach etycznych”.

Wymogi formalne:

1. Kryterium wieku biegłego (np. nie młodszy niż 25 lat lub nie starszy niż 70 lat);
2. Niekaralność (także w postępowaniu dyscyplinarnym czy administracyjnym);
3. Dysponowanie pełnią praw (np. biegły nie powinien być w stanie upadłości konsumenckiej);
4. Ukończenie specjalnie organizowanych kursów dla biegłych (najczęściej dotyczących zagadnień prawnych, etycznych, itp.);
5. Umożliwienie dostępu do uprzednio wykonanych opinii biegłego, aby umożliwić wgląd w nie i dokonanie oceny jego pracy.

Kompetencje merytoryczne:

1. Posiadanie wiadomości specjalnych w danej dziedzinie wiedzy (nauki, techniki, rzemiosła, sztuki);
2. Posiadanie wyższego wykształcenia w danej dziedzinie wiedzy (lub w dziedzinie pokrewnej);
3. Wiedza na temat ściśle kryminalistycznych i sądowych aspektów pracy biegłego i zdolność do jej stosowania w ramach posiadanych wiadomości specjalnych;
4. Stałe dokształcanie się w ramach swojej dziedziny wiedzy (np. regularne publikowanie, uczestniczenie w konferencjach, szkoleniach itp.);
5. Oferowanie przez biegłego wiadomości specjalnych w ramach dziedziny wiedzy która jest uznana za „dostarczającą przydatnych, obiektywnych i pewnych informacji”;
6. Specjalizowanie się w dziedzinie wiedzy na tyle zbadanej i opisanej, że możliwa jest rzetelna zewnętrzna ocena opinii biegłego;

7. Zgodność dotychczasowych opinii biegłego ze standardami przyjętymi w danej dziedzinie wiedzy;
8. Przedstawienie przez biegłego wykazu literatury przedmiotu i jakichkolwiek innych wykorzystanych przy opiniowaniu informacji, opisał stosowaną przez siebie metodologię;
9. Przedstawienie przez biegłego informacji dotyczących tego, jaką „szkołę” poglądów reprezentuje w danej dziedzinie wiedzy (co ma ułatwić zadawanie mu pytań);
10. Wykazanie przez biegłego doświadczenia w działalności zawodowej związanej ze swoją specjalizacją (określona liczba lat lub „wystarczające” doświadczenie).

Zdolności komunikowania się:

1. Posiadanie umiejętności przygotowania czytelnej opinii pisemnej i jej klarownego przedstawienia przed sądem;
2. Zdolność poprawnego, logicznego i zrozumiałego dla niewykwalifikowanego odbiorcy wyjaśnienia różnych aspektów opiniowanej kwestii.

Kwestie etyczne:

1. Nie budząca wątpliwości bezstronność biegłego względem stron procesu;
2. Biegły nie jest i nie był zaangażowany w żadną aktywność mogącą podważyć jego wiarygodność i niezależność;
3. Rękojmia prawidłowego wykonywania obowiązków (dotychczasowe wykonywanie obowiązków było „prawidłowe”);
4. Biegły jest w stanie szczegółowo opisać wszystkie swoje powiązania organizacyjne.

Bibliografia

1. Beran R., *The role of the expert fitness In the adversarial legal system*, Journal of Law and Medicine, 17(1)/2009.
2. Bernstein D., Jackson J., *The Daubert trilogy In the States*, Law and Economics Working Paper Series 2004,
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=498786, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
3. Brand J., *Practical issues In engaging and adducing expert evidence – an examination of the process and procedure In the Victoria and federal jurisdictions*, Victoria University Law and Justice Journal, vol. 93/2013.
4. Brennan M., Dilenschneider D., Levin M., Robinson J., *Finding and researching experts and their testimony*, <http://virtualchase.justia.com/content/finding-and-researching-experts-and-their-testimony>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
5. Browne M., Williamson C., Barlacs L., *The perspectival nature of expert testimony In the US, England, Korea and France*, Connecticut Journal of International Law, vol. 55/2002-2003.
6. Council of Europe, the European Commission for the Efficiency of Justice, *European Judicial Systems*, 2012, raport dostępny na stronie: <http://euromed-justice.eu/document/coe-2012-european-judicial-systems-edition-2012-2010-data-efficiency-and-quality-justice>, dostęp z dnia 3 listopada 2014r.
7. Council of the European Union, *Council conclusions on the vision for European Forensic Science 2020 including the creation of a European Forensic Science Area and the development of forensic science infrastructure in Europe*, 3135th JUSTICE and HOME AFFAIRS Council meeting Brussels, 13 and 14 December 2011,
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/126875.pdf, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
8. Edmond G., *Impartiality, efficiency or reliability? A critical response to expert evidence law In Australia*, Australian Journal of Forensic Sciences, 1-17/2010,
<http://njca.com.au/wp-content/uploads/2013/07/Gary-Edmond-Impartiality-efficiency-or-reliability-paper.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
9. ENFSI, *Standardising Forensic Science*, European Network of Forensic Science Institutes Annual Report 2012,
http://www.enfsi.eu/sites/default/files/documents/reports_and_plans/enfsi_report2012.pdf, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.

10. Evidence Act 2008, [http://www.legislation.vic.gov.au/Domino/Web_Notes/LDM S/PubStatbook.nsf/51dea49770555ea6ca256da4001b90cd/29D0A298DD86D40DCA2574C50026F9C8/\\$FILE/08-47a.pdf](http://www.legislation.vic.gov.au/Domino/Web_Notes/LDM S/PubStatbook.nsf/51dea49770555ea6ca256da4001b90cd/29D0A298DD86D40DCA2574C50026F9C8/$FILE/08-47a.pdf), dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
11. Family Court of Australia, *The Changing Face of the expert fitness*, Discussion Paper 2002, http://www.familycourt.gov.au/wps/wcm/connect/FCOA/home/about/publications/Papers/archived/FCOA_pr_changing_face, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
12. Girdwoyń P., *Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Perspektywy harmonizacji*, Warszawa 2011.
13. Girdwoyń P., *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Białystok 2006.
14. Grabowska B., Pietryka A., Wolny M., Bodnar A., *Biegli sądowi w Polsce*, Raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, Warszawa 2014, <http://programy.hfhr.pl/monitoringprocesulegislacyjnego/files/2014/04/biegli-s%C4%85dowi-fin.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
15. Gruza E., *Ratio est anima legis, czyli jak „biegli” są biegli sądowi*, w: *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana prof. G. Rejman*, Warszawa 2005.
16. Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011.
17. Grzeszczyk W., *Kodeks postępowania karnego – komentarz*, Warszawa 2010.
18. <http://clk.policja.pl/clk/wspolpraca/wspolpraca-miedzynarodo/centc-419/87639,Europejska-normalizacja-badan-kryminalistycznych-rola-Centralnego-Laboratorium-K.html>, dostęp w dniu 05 listopada 2014r.
19. <http://www.expertise-judiciaire-iep.fr/index.php/informations-pedagogiques>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
20. <http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/criminal/docs/crim-proc-rules-2014-part-33.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
21. Huyghe S., Chan A., *The evolution of expert witness law under UK and US jurisdictions*, <http://www.jamsadr.com/files/uploads/documents/gec-newsletter/jams-gec-news-2014-winter.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
22. Keulen B., Kwakman N., *Experts and expert register In Europe. The national and the international level*, <http://legalresearchnetwork.eu/wp-content/uploads/2011/10/PaperBerendKeulenNicoKwakmanGroningen.doc>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
23. M. Sobolovic, *Quality analysis of expert witnesses by the course of knowledge society challenges*, Juridical Science Series, 01/2009(November).
24. Magnusson S., *The use of experts In Icelandic law and procedure*, <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/51-17.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r
25. Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich skierowane do Ministra Sprawiedliwości z 5 czerwca 2013r. (nr 617053 – I/09/AJK).

26. Ploscowe M., *The expert witness In criminal cases In France, Germany and Italy*, Law and Contemporary Problems, vol. 2/1935.
27. Popa G., Necula I., *Study on expert status in the european judicial systems*, International Journal of Juridical Sciences, no. 3(2013).
28. Projekt założeń ustawy o biegłych sądowych,
<http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//1/68660/68692/68693/dokument103500.pdf>,
dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
29. Rager I., Marshall K., *Examination of prior expert qualification and/or disqualification (questionable questions under the rule of evidence)*, The Review of Litigation, vol. 24/3(2005).
30. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 stycznia 2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz. U. 2005 nr 15, poz. 133).
31. Sapir G., *Qualifying the expert witness: a practical voir dire*, Forensic Magazine, february/march 2007,
<http://www.chm.uri.edu/forensics/courses/Appendix%20-%20forensic%20science%20&%20expert%20witness/Voir%20Dire.pdf>, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
32. Smithuis M., Ruth E. van, *Forensic science service expertise – not as solid as it seems*, July 2014,
http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fenglish.nrgd.nl%2FImages%2Fforensic-science-service-expertise-not-at-solid-as-it-seems_tcm98-548990.pdf&ei=HHIXVIPQOpH1aqHzgcAF&usg=AFQjCNGhOShssSxtJRurI9Q1xbJk_t6qUw&sig2=3HLYRMKBasqPRLwNJUzBOA&bvm=bv.78677474,d.d2s, dostęp w dniu 3 listopada 2014r.
33. Smithuis M., Ruth E. van, Wieles E., *Quality control of forensic experts: the complementary role of accreditation and certification*, Expertise & Recht, vol. 6/2012.
34. Taylor R., *A comparative study of expert testimony In France and US: philosophical unerpinnings, history, and procedure*, Texas International Law Journal, vol. 3/181, 1996.
35. Tomaszewski T., *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Kraków 2000.
36. *U.S. Federal Rules of Evidence*, December 2013.
http://judiciary.house.gov/_cache/files/5334e54f-12cc-44b1-a0bc-697e8e29bd15/evidence2013.pdf, dostęp w dniu 03 listopada 2014r.
37. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 2001 Nr 98 poz. 1070 ze zm.).
38. Waltoś S., *Proces karny – zarys systemu*, Warszawa 2009.
39. Wyrok SN z dnia 15 kwietnia 1976r., sygn. akt II KR 48/76, OSNKW 1976, nr 10-11, poz. 133.

40. Wyrok SN z dnia 23 listopada 1982r., sygn. akt II KR 186/82, OSNPG 1983, nr 5, poz. 59.
41. Zienkiewicz D., *Status biegłego sądowego*, [w:] Red. T. Widła, *Wokół problematyki dokumentu: księga pamiątkowa dedykowana prof. Antoniemu Felusowi*, Katowice 2005.
-